

BİR KENT OKUMA ARACI OLARAK MEKÂN DİZİM ANALİZİNİN KURAMSAL VE YÖNTEMSEL TARTIŞMASI

Ela ÇİL

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, BOM Bilim Dalı
elacil@ttnet.net.tr

ÖZET

Bu makalede, nesnel bir kent okuma yöntemi olan mekan dizim analizinin kuramsal ve yöntemsel tartışması yapılmaktadır. Mekan örgütlenmesiyle sosyal yapı arasında doğrudan ilişki olduğu savıyla oluşturulmuş olan mekan dizim analizi, özellikle kentsel açık alanlarda hareket ve görüş alanlarını çakıştırarak insanların bir araya gelme potansiyelini araştırmaktadır. Analizin eksik bıraktığı ya da göz ardı ettiği bazı konular ve bunları geliştirmek için yapılan son dönem çalışmalar örneklenmektedir.

ABSTRACT

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL DISCUSSION OF THE SPACE SYNTAX ANALYSIS AS A TOOL FOR READING THE CITY

This paper is focused on the theoretical and methodological discussion of the space syntax analysis. Space syntax is a method developed to derive the social logic of space with the theory that society has a spatial logic. The analysis is especially useful in reading the urban open spaces for their potentials of bringing people together randomly. While situating the research paradigm within the other urban analysis methods, the aim of the paper is to objectively criticize the potentials and the pitfalls of the methodological approach and the technique.

1. GİRİŞ

Kenti okumak, kentin bileşenlerinin birbiriyle ilişkilerini kavramayı; bir yerin hem tarihsel hem çağdaş, hem işlevsel hem simgesel, hem resmi hem de gündelik yaşamına dair katmanları ayırıştırarak bunların ilişkilerini anlamayı içerir. Bir başka deyişle, bir kenti okumak; kente bakmak, kentteki ilişkileri araştırmak, hemen fark edilemeyenleri görünür kılmak, örüntüleri okumak ve bunlardan mekana dair anlam çıkarma yöntemidir. Bir kenti okumak, o yerin geleceğine dair kestirim yapabilmek, herhangi bir müdahalede bulunabilmek için gereken ön adımdır. Kentin farklı katmanlarının birbirleriyle nasıl örtüştüğünü anlamadan o katmanlardan herhangi birine dair bir değişiklik ya da yenilik önerisinde bulunmak insan anatomisini bilmeden ameliyat yapmaya benzetilebilir.

Kentin katmanları çoğunlukla durağan şeylerden oluşmaz; kent, oluşum ve dönüşüm halinde olanla, sabit olan parçaların bileşkesidir. Karmaşık ilişkiler ağı kenti bir yandan cazip kılar ama bir yandan da onu anlamamızı zorlaştırır. İlişkileri anlamak için sadeleştirdikçe indirgemecilik ve nedensellik tehlikesi araştırmacıyı bekler; olduğu gibi anlatmak ise ancak sinema sanatının alanına girer.

Tasarım dünyasında fiziksel olanla ilgili olduğumuz halde, kenti anlamak ya da bir düzenleme yapmak için sadece fiziksel bileşenlerin arasındaki ilişkiye incelemek yeterli değildir; 'fiziksel' olanla 'olgusal' olanın, 'soyut olanla (simgesel, kavramsal, düşsel, anısal) 'somut' olanın arasındaki ilişkiyi anlamamız gerekir. Bu sayede, mekan deneyimini kavrama yolunda nesnel adımlar atılmış olur ve bir yer (kent), onun bütün boyutları göz önüne alınarak değerlendirilir.

Bugüne kadar, daha çok mekanın fiziksel özelliklerinin birbiriyle ilişkilendirilmesiyle yetinerek kenti okumak yaygın olmuştur.

Bunların arasında iki boyutlu analizler: doluluk-boşluk, kat yükseklikleri, yapı adası-parsel büyüklüğü, v.b.; ya da çevresel estetik ve görsel algı üstüne üç boyutlu analizler çoğunluktadır. Ancak, sadece fiziksel olan bileşenlerin kendi aralarında ilişkileriyle yetinmeyip sosyal, ekonomik ve kavramsal olanla fiziksel olanın ilişkisini kurarak bir yeri / kenti okumak 1970 sonrası mimarlık alanında da yaygınlaşmaya başladı. Bunların arasında yapısalcılık ve marksizimin etkisiyle yapılan kent analizlerinin¹, 1990'dan sonra ise kolonyel dönemin ve küreselleşme olgusunun kenti nasıl değiştirdiğini anlamaya yönelik çalışmaların yayımlandığını görebiliriz.²

Ancak, bir kentsel durum ya da değişimle ilgili kavramları oluşturduktan sonra, onları değişik bütünden kopararak birbirleriyle gruplamakla, tek bir yere bakıp oradaki farklı katmanların birbirleriyle ilişkisini anlamak arasında önemli farklar vardır. Özellikle, küreselleşme ve kapitalizmin kent kullanım alanları ve mekan örgütlenmesinde yarattığı değişikliği açıklamak için kullanılan bir yöntem olarak biyopsiye gönderilen parçalar gibi dünya üzerindeki yerleşimlere yaklaşıldığını görmekteyiz.³ Belki de bu tavrın, hem küreselleşme hem de kapitalizmin içinde barındırdığı parçalanmaya (*fragmentation*) uygun bir anlatım şekli olduğu için de yadırganmaması gerekir.

Tek bir yeri derinlemesine inceleyen çalışmalar arasında tipomorfoloji (*typomorphology*) çalışmalarını görmekteyiz. İtalya'da Cannigia ekolü ve İngiltere'de ise Conzen ekolünün başı çektiği tipomorfoloji, yukarıda bahsedilen fiziksel analizlere iyi birer örnek olarak alan kullanım biçimleri ve mülkiyetin izlerini zaman/tarih katmanıyla birleştirerek yapılan bir kent okumasıdır.⁴ Yine bütüncül yaklaşımlara örnek olarak sosyal katmanın izlerini kent coğrafyasında haritalayan

çalışmaları görebiliriz. Bu çalışmalar, özellikle David Harvey ve Edward Soja'nın temsil ettiği sosyo-kültürel ve ekonomik coğrafya dizisi altına sokulabilir.⁵

Bu makalede, bahsi geçen çalışmalarla yer yer örtüşen yer yer de dolaylı olarak kesişen bir kent okuma yöntemi olan mekan dizimsel analiz (*space syntax analysis*) yöntemi açıklanacaktır. Kentin farklı bileşenlerini fiziksel mekân üstünden okumaya çalışan yöntemlerin arasında sayılabilecek olan mekan dizimsel analiz sadece kent ölçeğinde değil, konutu da kapsayan farklı ölçeklerdeki mekansal organizasyonları irdelemek için kullanılabilir. Ancak, bir kentsel açık alanla, bir yapının örgütlenmesi farklı yöntemleri içerdiğinden bu makalede sadece kent inceleme yöntemi üstünde durulacak ve bu yöntemi destekleyen kuramın diğer kent analiz kuramlarıyla karşılaştırmalı bir çözümlemesi yapılacaktır.

2. Mekan Dizim Analizi

Mekân dizimsel analiz, Bill Hillier ve Jullienne Hanson önderliğindeki araştırma grubu tarafından Bartlett School, University College London'da geliştirilen bir mekân okuma yöntemidir. 1984'te yayımlanan *Social Logic of Space (Mekânın Sosyal Mantiği)* adlı kitabın başlığından da anlaşılacağı gibi analizin kuramı, mekânı yaratan sosyal yapının mekânın fiziksel kurgusundan çıkarılabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Mekân dizimi yöntemiyle bir mekân kurgusunu analiz etmek, mimarlık alanında görece daha alışıldık olan biçimsel (*morphologic*) ya da tipolojik (*typologic*) analizlere göre mimari kurgudaki şekilsel ilişkilere dayanmadığı için mekân ve onu oluşturan sosyal yaşam ilişkisi hakkında farklı bilgiler çıkarsamamızı sağlamaktadır.

Mekân dizim analizi, geometrik olandan ziyade topolojik bir düzlemde mekan organizasyonunu okumamızı

sağlamaktadır. Bu düzlem, biçimin gerisinde mekansal dokuyu oluşturan sosyal mantığı anlamak için kurulmuştur. Mekân dizim analizinin öncelikli hedefi, içindeki harekete bağlı olarak fiziksel mekânın insanları bir araya getirme potansiyelini anlamaktır.

Nesnelerden ziyade nesnelere arası ilişkilere, birey ya da bireylere dair mekânsal deneyimden toplumsal olgulara doğru çerçevemizi genişleten mekân dizimi analizi, bugüne kadar konut yapılarını da içeren pek çok ölçekte uygulanmıştır. Konut dışındaki uygulama alanları şu başlıklar altında sıralanabilir:

- Kentlerin karmaşık fiziksel yapılarını tanımlama;
- Yaya hareketi ve kentsel doku ilişkisini anlama ve buna bağlı olarak yeni tasarımlarda alternatiflerini karşılaştırma;
- Gene yaya hareketinin incelenmesine bağlı olarak yol bulma (*way-finding*) ve mekânın okunabilirliği (*intelligibility*);
- Gösteri merkezleri, müze, hastane gibi karmaşık fonksiyonlu yapılarda hareketin organizasyonu çözümü ve planlama;
- Herhangi bir yapı ve aktivite için yapım öncesi yer seçiminde ve eklenen yapının hareketin organizasyonu bağlamında kente etkisini kestirim;
- Suç-mekan ilişkisi;
- Ortak kullanım alanlarına ulaşılabilirlik;
- Sosyal bağlamda, mekana içkin mahremiyet, kontrol ya da sosyal hiyerarşiyi kavrama;
- Bir mekanın ya da bir yerin içe kapalılık - dışa açıklık bağlamında irdelenmesinde.

Bütün bu başlıklar, mekanın işlerliğinin altında yer alabilir; bu yüzden de, işlev dediğimiz olgunun içini doldurduğu için de dikkate değerdir. Ayrıca, sadece farklı

katmandaki olguları değil, farklı ölçeklerdeki etkileri de birbiriyle ilişkilendirebilmesi mekan dizimsel analizi giderek kullanılır kılmıştır.

1980'lerin ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanan ve hızla yaygınlaşan mekân dizim analizi akademik çevrelerde tartışma da yaratmıştır. Bu tartışmaların çoğu bir yandan yöntemin sınırlılığı ve deterministik yaklaşımı üstünde dururken diğer yandan da yöntemdeki hatalar üstünedir. Tartışmaların içeriği ilerideki bölümde açıklanacaktır. Ancak bu tartışmaların çok azı, analiz yönteminin dayandığı kuramsal tabanı irdelemiş ve yöntemle kuram arasındaki ilişkiyi diğer analiz yöntemleriyle farkını açıklayarak incelemiştir.

Bu makalede, eksik bırakıldığı düşünülen bu konu kentsel bağlamda ele alınmaktadır. Özellikle, Türkiye'deki pek çok lisansüstü çalışmasına⁶ temel oluşturan mekân dizim analizinin bu açıdan ele alınmasının bir açığı kapatacağı ve bir kaynak olarak katkı yapabileceği düşünülmektedir.

3. Mekân Dizim Analizinin Düşünsel Arka Planı:

Mekân, hangi ölçekte olursa olsun, sosyal yapının sadece temsili ya da yan ürünü değildir. Mekân kurgusu, sosyal yapıyı ve hatta onu oluşturan farklı katmanları da etkileyen bir boyuttur. Dolayısıyla, sosyal yapı ile mekân arasındaki ilişki karşılıklıdır.⁷ Bu düşünceler sadece, analizin kuramcıları Hillier ve Hanson'ın iddiası değildir; belki mekan üstüne en çetrefilli metni kaleme almış olan Henri Lefebvre de *Production of Space* başlıklı kitabında çok benzer savları tartışır.⁸ Lefebvre, her toplumun kendi mekanını ürettiğini, her toplumsal kuruluşun aynı zamanda mekansal bir kuruluş da olduğunu belirtir.

Lefebvre'e göre mekan, toplumun hem ürünüdür hem de onu sürekli dönüştüren bir

mekanizmadır. Lefebvre'in üçlemesi, algılanan/fiziksel mekân, zihindeki soyut mekân ve yaşanan mekân bir yerin farklı katmanlarını açıklamak için kullanılabilir. Lefebvre'in amacı mekana yöntem olarak diyalektik bir çerçeveden yaklaşmak ve mekanın aynı zamanda politik bir kavram/durum/olgu olduğunu ispatlamaktır. Hillier ve Hanson, metinlerinde politik sözcüğünü hiç kullanmazlar; ancak, incelenen ilişkiler: kullanıcı-ziyaretçi, kontrol eden-kontrol edilen, mekan üstündeki iktidarın sadece işlevsel bile olsa nasıl bir örüntü oluşturduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim, Kim Dovey'in parlamento binaları ve alışveriş yapıları üzerine yaptığı analiz, sadece görünen iktidarı değil de saklı iktidarı mekan kurgusundan okuması açısından önemlidir.⁹

Lefebvre'e göre, doğal ya da fiziksel mekan ile toplumsal mekan arasındaki en önemli fark, doğal mekanın basitçe yan yana koyan, dağınık özelliğine karşılık, toplumsal mekanın esas olarak birleştiren, belli bir noktada bir araya getiren ve böylece merkez-çevre ayrımı doğuran bir özelliği olmasıdır.¹⁰ Buradaki toplumsal mekanı, insanların bir araya gelerek oluşturduğu bir maddesellik olarak düşünmemiz hata olur; Lefebvre'in tartıştığı bu katman, Habermas'ın da ana teması olan ve fiziksele dönüşmeden de varolan bir kamudur.¹¹ Ancak, Hillier ve Hanson'ın iddiası, bu toplumsallığın ya da kamusalığın, farklı olanaklar sunan güncel iletişim ortamlarına rağmen hala fiziksel kurgudan beslendiğidir. Hillier ve Hanson, insanların fiziksel olarak bir araya gelme olasılıklarının mekânın düzenlenmesi yoluyla artırılmasının hala gerekip gerekmediğini ya da bir araya gelmenin toplumsal etkilerini tartışmaz; bu durumun bir gereklilik olduğu ön kabulüyle epistemolojik dünyalarını kurarlar. Bu bağlamda, mekan dizimi-sosyal yapı arasındaki ilişkiyi açıklayan kuramları normatif bir yapıdadır.

Bu normatif kuramın içinde toplumun fiziksel mekanı nasıl oluşturduğundan çok, fiziksel mekanın toplumu nasıl etkilediğine dair yorumlar yapmak daha zordur; çünkü öncelikle, bu ilişki üstüne çalışmak determinizmin riskli zemininde gezinmeyi gerektirir. Ayrıca, mekanın üretimine rolleri birbirine eşit olmayan pek çok aktör katılır. Bundan başka, bu iddianın araştırılması için oluşturulacak proje kapsamında faktörlerinin birbirine ve bütüne etkisini ayıklamak uzun bir süreç ve antropolojik anlamda içerden deneyimi gerektirir.

Ancak Hillier'a göre, fiziksel çevrenin toplumu oluşturma potansiyeli sınırlı olsa da, etkisi kesin ve tanımlıdır.¹² Her mekân örgütlenmesinin kullanıcılarını birbirleriyle kaynaştırıcı ya da birbirlerinden koparıcı bir etkisi vardır. Bu neden-sonuç ilişkisi bağlamında katı bir ilişki olmasa da, mekân kurgusu, sosyal katmanda ve gündelik yaşamda insanların birbirleriyle karşılaşmasında önemli bir etki yapar.

Bu etkinin en net şekilde görünür olduğu yerler kentsel açık alanlar, bir başka deyişle, sosyal mekanın ya da kamusal alanın oluşmasına imkan veren yerlerdir. Şüphesiz, sosyalleşme ne sadece kentsel açık alanlarla ne de internet siteleriyle sınırlıdır; kamusal bina olarak adlandırdığımız ve bu ikisinin dışında kalan binalar da buna dahil edilebilir. Burada, 'kamusal' terimini resmi ya da devlete ait olan mekan parçalarıyla sınırlı tutmamak; devlete ait olanı da içeren ve herkesin teklifsizce bir araya gelebileceği mekanlar olarak düşünmek gerekmektedir.

Ancak burada Hillier'ın incelemeye çalıştığı başka bir noktanın altını çizmek de fayda var. Farklı işlevleriyle insanların bir araya gelme olasılığını arttıran halka açık yapıların kentte nerede ve hangi mekansal ilişkilerle konumlandıkları önemlidir. Bu konumlandırma sadece semtin kimliği ya da o lokasyonun kent hareket şebekesine nasıl eklendiği bağlamında değil, hareket

halindeki algıya hakim olan ya da onun dışında kalan binaların kent kurgusuyla çakıştırılmasıyla yapılabilir. Nitekim, Hillier'ın tek başına kaleme aldığı *Space is the Machine* başlıklı kitabının bir bölümü sembolik ve araçsal akslar olarak adlandırdığı görüş akslarının toplumu yeniden üretme etkileri üstüne bir tartışmayı içerir.¹³

Ancak, bu noktada belki temel soru şudur: Bir hareket ağının, toplumu oluşturan bireylerin bir araya gelmesine olanak verecek bir dokuda olup olmadığı neden önemsenmelidir? Kamusal mekân ya da kentsel ortak kullanım alanları olarak adlandırılan bu kent/yerleşim parçalarının var olması ve kentliler tarafından kullanılması ne anlama gelir? Dahası her kamusal mekân, kentsel ortak kullanım alanları aynı simgesel anlama ve işlevsel öneme mi sahiptir? Ya da bu soruları fiziksel mekâna daha yakın başka bir soruyla formüle edecek olursak: Bir kentte, yapılar topluluğunda, ya da binada, insanları bir araya getirme potansiyeli yüksek olan alan ya da mekanları belirlemek neden önemlidir?

Bugüne kadar, kentsel ortak kullanım alanları üstüne yapılan çalışma ve tartışmaların ortak argümanı, kentsel mekânlardaki bireylerin --birbirleriyle doğrudan iletişimde bulunsunlar ya da bulunmasınlar- bir araya gelme olanağının olmasının sağlıklı bir toplum için gereken en önemli faktörlerden biri olduğudur.¹⁴ Çok kabaca tanımlanacak olduğunda sağlıklı bir toplumun içermesi gereken asgari özelliklerin başında, demokratik yapı, suç oranının azlığı, ve ekonomik dengenin varlığı gelir. Ancak, tüm bunların mekânsal düzenlemeler ile sağlanabileceğini zannetme gafletine düşülmemesi gerekir; dahası, mekân dizimsel analizinin bu sosyal olguları mekânda okuyabildiğini farz etmek yanıltıcı olur. Mekan dizimsel analizinin argümanı, kentlilerin etkileşim potansiyelinin dolaylı da olsa fiziksel

çevrenin ürünü olduğudur. Ancak bu noktada, insanların bir araya gelişlerinde, önceden anlaşılabilir olanla, kendiliğinden olan arasında da ayırım yapmak gerekir, zira birincisi herhangi bir yerde olabileceken, ikincisi mekanın örgütlenmesinden doğar.¹⁵

Analiz yöntemi bugüne kadarki kullanımlarında, sosyal hiyerarşi ve iktidarın mekânsal temsili, suç oranının yüksek olduğu alanlarla güvenli mahallerin karşılaştırılması ve mekân kullanımında cinsiyet ayırımına değgin yorum yapabilmek için nesnel bir şema ortaya çıkarsa da, yöntemin, tasarımcıların öncelikli kaygısı olan üçüncü boyuttaki şekil/biçim ve kurgu ilişkisi üstüne yorum yapmak için oluşturulmadığını belirtmek gerekir. Aslında bir anlamda analizin hedefi tam da budur: Tasarımcıların plan ve kitle şekillerine gösterdikleri ilgiye alternatif sunmak ve hatta bu yoğunlaşma nedeniyle mimar ve plancıların sınırlı çözümler ürettiklerini vurgulamaktır. Bir anlamda, modernist kent plancılığının biçimsel özelliklerine yönelik saldırılara sağduyulu bir yanıt verilmek istenir; modernizmdeki temel sorunun şekilsel özelliklerde değil hareketin organizasyonunda olduğunun altı çizilir.

Modernist kent planlamacılığına getirilen yapıcı eleştiriler mekân dizimsel anlayışın kuramıyla sınırlı değil elbet. Başta Rowe ve Koetter'in *Collage City* ve Alexander ve diğerlerinin *A Pattern Language* adlı kitapları olmak üzere modernist planlama eleştirileri ve onları takip eden, argümanlarla desteklenmiş alternatifler 1960'ların başından beri ortaya konmaktadır. Ancak, mekan dizimsel analiz, sadece modernizm eleştirilerini değil, mekanla doğrudan ilişkili sosyal teorileri de fiziksel mekanın kurgusuyla bağlamak ister. Öyle ki, endüstri devrimi sonrası başlayan toplumsal değişiklikleri çekinceyle karşılayıp eleştiren Tönnies ve Durkheim'in, toplum yaşantısında modernliğin sonuçlarını net bir şekilde ortaya koyan Giddens'in, ve

kamusallığı olabildiğince farklı katmanlarda tartışan Habermas ve Sennett'in teorilerini bir de fiziksel örüntü üstünden okumaya kalksak en yakın araç mekân dizimsel analizin yöntemi gibi durmaktadır.

Mekân dizimsel analizi temsil bağlamında karşılaştırınca Jane Jacobs'ın önerileri – kent dokusu küçük bloklardan kurulmalı önerisi dışında- sözel ifadeyle sınırlı, Alexander'ınkiler esneklikten uzak ve tekrarcı, Krier'inkiler şabloncu ve şekilsel bulunabilir. Aslında, kuramsal ve söylem düzlemde de Hillier'in en yakınlaştığı araştırmacı Christopher Alexander'dır. Alexander da Hillier gibi “yaşayan yer”le başarılı tasarımı bir tutar. Dahası her ikisi de ortaklıkların, genellenebilir olanın peşindedir. Hem Alexander hem de Hillier, mimari kurgunun değerini, onun “bireylerin sosyal varlıklar olarak kolektifliklerini kavratma potansiyelinde”¹⁶ görürler. Bir başka deyişle mekanlar, özellikle kentsel açık alanlar, insanları kendiliğinden bir arada bulunduran kurguda olmalıdırlar. Ancak araştırmacıların kullandığı temsil bağlamında Alexander, mimari ifadeden ayrılmaz ve sosyal biçimle mimari/kentsel biçimi birbirinden ayırmamaya çalışır. Mekan dizimsel kuram ise kullandığı graflarla mekansal kurguyu soyut düzlemde temsil eder.

İnceleme nesnesi bağlamında ise, Jacobs'ın Manhattan sokaklarına dayandırdığı örnekler dışında, modernizm eleştirilerinin görsel ve deneysel dayanağının çoğu ya tarihseldir, ya da geleneksel olarak adlandırılan, bir plancısı olmadan, kendiliğinden ve zaman içinde oluşan yerleşimlerdir. Böylece bu tür yerleşimlerden seçtikleri örnekleri kullanan yaklaşımlar, birden bire sorunu, ‘planlanmışa karşı kendiliğinden’ ya da ‘moderne karşı geleneksel’ ikilemine indirgeyerek aslında çıkmaza sokarlar. Dahası, tarihsel örneklerde genellikle seçmeci davranılır; argümana uyan örnekler farklı zaman dilimlerinden ve

kültürlerden seçilir. Çoğunlukla da, seçilen örnekler şekil-zemin (*figure-ground*) haritalaması dışında analitik bir gözle irdelenmeden başarılı örnekler olarak sunulur.¹⁷

4. Yöntemin Matematiği ve Terimler

Mekân dizimi analizi, kent örüntüsünün yeniden temsil edilmesiyle başlar. Kent örüntüsünü analiz etmek üzere yapıların dışında kalan tüm alanlara çizilebilecek en uzun doğru, içinden geçebileceği en çok alanı kat ederek çizilir. Birbiriyle kesişerek çizilen bu çizgiler bir anlamda, kentsel mekânda hareket eden kişinin potansiyel olarak en uzağa erişen göz hizasıdır. Çizilen doğrular ya da 'görüş aksları' (*lines of sight* ya da *axial lines*¹⁸), hareket alanları ile potansiyel görüş alanlarının çakıştırıldığı bir temsil biçimidir.¹⁹ Aslında "hareketin" 'mekân algısı'nı 'görsel algı'dan ayıran en önemli faktör olduğu da düşünülecek olursa mekânsal dizim analizinin harekete verdiği önem ortaya çıkar.²⁰

Bu analizin amacı, içinden en çok geçilen açık alanlardan en az kullanılan mekâna doğru, yerleşimdeki sokakların hiyerarşisini oluşturmaktır. İçinden çok geçilen sokaklar, alanlar "bütünleşik" (*integrated*), az geçilen ise "yalıtılmış" (*segregated*) olarak adlandırılır.²¹ Analiz sonunda en bütünleşik görüş akslarından en yalıtılmış olanına doğru renklerle kodlanmış yeni bir harita ortaya çıkar. En bütünleşik sokaklar, bir yerleşimin en kamusal, başka bir deyişle, bir yerde yaşayan ya da orada herhangi bir nedenle kısa süre için bulunan (yazıda bundan sonra ziyaretçiler olarak kullanılacaktır), tüm insanları bir araya getirme potansiyeli sunan ortak açık alanlardır. Teknik ifadeyle, en bütünleşik sokaklar, başka bir yere gitmek için bile içinden en çok insanın geçme olasılığının bulunduğu kanallardır. En bütünleşik sokaklar hareketin organizasyonu bağlamında bir yerleşimin kalbi (*integrated core*) olarak kabul edilebilir. Yalıtılmış

sokakları ise amacımız sadece o sokakta olan bir yere gitmek ise kullanırız.

Kent bağlamındaki analizde potansiyel hareket şebekesini açıklamak üzere en az iki farklı ölçek dikkate alınır. Bu iki ölçekten, maksimum-çap (*R-Max*) adı verilen analiz ölçeği tüm yerleşimin bütünleşme değerini verirken, üç-çap (*R-3*) adı verilen diğer ölçek ise yerleşim içindeki lokal bütünleşme değerlerini verir. Maksimum-çap analizi (yazıda bundan sonra makro analiz olarak kullanılacaktır), teknik olarak herhangi bir aksın diğer tüm akslarla mesafesini dikkate alıp tüm sistemde ne kadar bütünleşik ya da yalıtılmış olduğunu incelerken üç-çap analizi (yazıda bundan sonra mikro analiz olarak kullanılacaktır), her aksın kendisinden üç adım uzaklıkta olan akslar içindeki değerini araştırır.²² Aslında, makro analiz sadece yerleşim sakinlerinin birbirleriyle bir araya gelmesine değil, aynı zamanda ziyaretçilerle karşılaşma olanağının bulunduğu alanları da açığa çıkarır. Mikro analiz ise, mahalli örüntülerin kendi aralarındaki hiyerarşisini belirler ve daha çok yerleşimde ikamet edenlerin birbirine rastlama olanağının fazla olduğu alanları gösterir.

En bütünleşik bölgenin, bir yerleşime dışardan gelenlere doğrudan açık olan bir alanla üst üste çakışması en muhtemel sonuçtur. Bütünleşik alan, bir yerleşimin geometrik olarak da merkezinde ise, bir başka deyişle, görece yalıtılmış mahallerin ya da semtlerin çoğuna eşit uzaklıkta ise, o yerleşimin dışardan gelenleri içine alan bir sistem olduğu söylenebilir. Bunun aksi, ziyaretçilerin hareket şebekesine entegre olmadan yerleşime girip çıktıklarını gösterir.

Makro ile mikro ölçekteki analizleri birbiriyle ilişkilendiren kavram 'okunabilirlik'tir (*intelligibility*). Bu bağlamda okunabilirlik, parçaların birbiriyle bağlanabilmesi yoluyla bütünün çıkarsanması olarak tanımlanabilir. Hillier'in (ve bina ölçeğindeki mekânsal algı bağlamında daha önce Arnheim'in da)

belirttiği gibi “kentsel mekânın bütünü, insanın durduğu noktadan tam olarak görülemez ve deneyimlenemez; kişinin sistem içinde hareket etmesi ve parçaları zaman içinde birleştirerek resmin bütünü elde etmesi gerekir”²³. Bir anlamda, hem makro hem de mikro analizde bütünlüklü yüksek olan kentsel açık alanlar, semt sakinleriyle kent sakinlerini (ya da mahalleli ile diğer kasabalıları) bir araya getirme olasılığı en yüksek olan kent mekânlarıdır. Ancak okunabilirlik, sadece sosyal mekan oluşturma potansiyelinin yüksekliğini tanımlayan bir terim değildir. Daha işlevsel bir anlamda, okunabilirliği yüksek değerde bir sokakta yolumuzu bulabileceğimiz savlanır. Bu yerler mekân dizimsel analiz açısından yerleşimin en “okunabilir” mekânlarıdır.

Mekân dizimi açısından okunabilirlik, Kevin Lynch’in kent imgesini dayandırdığı görsel idrakten çok,²⁴ sokak şebekesine ait ‘hareketi yönlendirme potansiyeli’ ile ilgilidir. Bir başka deyişle, hem makro hem de mikro ölçekte de bütünlük sokaklarda yürüyen biri, yerleşimin bütününe dair imgeyi aklında daha kolay tutabilmekte ve bulunduğu yerden “merkez” olarak idrak edilen yere ulaşmayı, o yere yabancı bile olsa tahmin edebilmektedir. Bu demektir ki, mikro seviyede bütünlük ama makro seviyede yalıtılmış olan sokaklar, bütüne ait imgeyi sunmada görece zayıf olan kent mekânlarıdır. Bu açıdan en zayıf olan sokaklar ise, tahmin edilebileceği gibi, her iki ölçekte de yalıtılmış olan sokaklardır.

Sınırlarını kavrayabildiğimiz açık alana dair verilerle (lokal /mikro bilgi) o yöne doğru gitmesek bile görebildiğimiz başka alanlara dair verilerin (global/makro bilgi) senkronik olarak ilişkilendirilebilmesi yönlenme açısından mekan algısının püf noktasıdır. Özellikle, fiziksel çevre karmaşıklaştıkça iki farklı ölçekten gelen verilerin o mekân içindeki birey tarafından kavranması önem kazanır; bunun tersi bir durum ise yönlenme sorunlarını ortaya çıkarabilir. Mekan

dizimsel analizin okunabilirlik kavramı, bu iki ölçeğin çakıştırılabilirliğidir.

‘Okunabilirlik’ ve ‘bütünlük,’ mekân dizimi analizinin, bir yerleşimin biçimsel özellikleri ile onun sosyo-kültürel dünyası arasındaki ilişkiyi yorumlamaya imkân veren iki temel kavramıdır. Hareket ve görüş olanağı (*visibility*), bir mekânsal örgütlenmenin (*configuration*) içindeki bireye nereye ve ne kadar erişim olanağı sunduğunu ortaya seren parametreler olduğu kadar, tam yanına gitmeden de bazı şeyleri görüp göremediğimizi, dahası görünmeden de görüp göremediğimize dair bilgi verir. Görürken görünmeme ya da aynı mekânda olmadan mekândakileri görebilme bir toplumdaki kontrol ve güç ilişkilerine dair ipuçları verebilir. Bir mekân içinde, hareket ve görünebilirliği sosyal kontrolü oluşturan mekânsal kompozisyon ve o kompozisyonu örgütleyen işlevlerle ilişkilendirdiğimizde o mekânları kullananlara dair sosyal hiyerarşi açısından yorum yapabiliriz. Görüş aksları, ‘mekânın dizimi’yle ‘görünürlüğü’ analizin daha ilk aşaması olan temsil bağlamında birbirleriyle ilişkilendirdikleri için kontrol ve mahremiyete dair yorum yapılmasına olanak sağlar.

5. Mekân Dizimsel Analizle Varılan Bazı Sonuçlar

Çekim Noktaları ve Hareketin Kendi Dinamiği

Hillier’in kendi analizlerinden yola çıkarak ortaya attığı en önemli sav, bir kent ya da kent parçasının büyümesini ve biçimsel değişikliğini belirleyen birincil etkenin aktivite değil, hareket ekonomisi olduğudur.²⁵ Bu bir anlamda mekanın insanları bir araya getirme olasılığının sadece işlev ile insanları bağıntılandırılmasından değil, aynı zamanda, o mekanı oluşturan parçaların bir araya geliş özelliklerinden de oluştuğu savını desteklemektedir. Hillier ayrıca, yayanın hedefe yönelik hareketiyle bir kentsel açık alan içinde yürüyüşünü de

birbirinden ayırmak gerektiğini ifade eder; birincisi alan kullanımının yarattığı bir dinamizmken ikincisi mekan kurgusunun oluşturduğu bir fonksiyondur.²⁶ Yaşayan bir kentsel mekan ise, her iki fonksiyonun da birbirini destekler biçimde var olmasını gerektirir.²⁷

Özellikle dükkânların yaya hareketinin yönünü ve yoğunluğunu nasıl etkilediği sorusunu da kapsayan çalışmalar yapılmıştır. Peponis'in Yunanistan'daki altı yerleşim üzerine yaptığı analizlerin alanda yapılan gözlemlerle karşılaştırılması, dükkanların, kullanım-hareket bağıntısını güçlendirdiğini ama makro ölçekte bir değişiklik yaratmadığını, buna karşın mikro ölçekte etkisinin olduğunu göstermiştir.²⁸ Aynı konuyu bir başka çalışmada vurgulayan Peponis, yoğunluk ya da karma kullanım gibi zonlamaya karşı alınabilecek önlemlerin uzun vadede kentsel yaşam kalitesini sağlamada yeterli olmadıklarını, hareketin organizasyonu ve vaziyet planını göz önüne alan tasarım kararlarının hayati önemde olduğunu ifade eder.²⁹

Peponis ve diğerlerinin Atlanta üzerine yaptıkları araştırma, kent için kullanılabilecek pek çok bulgu ve öngörüyle beraber, sadece şekilsel niteliklerle kentsel kuramları ilişkilendirerek ya da kişisel deneyimleri göz önüne alarak bir kenti, kenar kent (*edge city*) ya da kaotik örüntü gibi tanımlamanın yeterli olmadığını altını çizer; çünkü mekan dizim analizi gibi nesnel bir gözlükle mekan kurgusu incelemeye alındığında, bazı yerleşimlerin alışılmışın dışında ilişki biçimleri sunsa da "işleyen" bir yapıda oldukları çıkarılabilir.

Yol Bulma ve Kentsel Çevrenin Okunabilirliği

Ruth Conroy-Dalton, insanların aşına oldukları hedeflere doğru hareket ederken dönme açısı en az olan rotaları tercih ettiklerini ortaya çıkarmıştır.³⁰ Yaptığı araştırmalardan birinde, sanal ortamda

yaratılmış bir kentsel çevrede sanal gözlükle gezinen deneklerin, geldikleri kavşaklarda istatistiksel olarak geniş açılı kavşaklarda yürümeyi, daha az açılı yolların kesişimiyle oluşan kavşaklara tercih ettiklerini göstermiştir.³¹ Bu araştırmanın bulgularından yararlanan başka araştırmalar, görüş akslarıyla onların sonlandıkları sınırlar ve kırılma açılarındaki ilişkinin irdelenmesine odaklanmıştır.

Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi okunabilirlik, mekan dizimsel analizin, mekanın kavranışı sorunsalıyla yayanın yön kararlarına dair teorilerin çakıştırıldığı anahtar kavramdır. Bir kentin hangi arketipler arasında ilişkiler kurularak idrak edildiğini ilk araştıranların başında Kevin Lynch gelir. Lynch'in alan çalışmasını tamamlayan önemli bir araştırma parçası deneklere imge haritalarının çizdirilmesidir. İmge haritalarının mekan dizim analizi bulgularıyla karşılaştırılması ise yenidir. Young Ook Kim tarafından gerçekleştirilen bir araştırma, hem deneklerin çizdiği imge haritasını analiz etmiş hem de deneklerin çizdiği yerin mevcut durum planını analiz ederek karşılaştırmıştır.³² Kim'in vardığı sonuçlar, analizin okunurluğu yüksek olarak değerlendirdiği alanların denekler tarafından çizilen haritalarla çakıştığını ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmaların kentsel açık alanların üçüncü boyuttaki niteliklerini ve mekansal olmayan ama zihnin bir yerle ilişki kurmasını sağlayan kentsel öğelerin etkisini deneylerin dışında bıraktıklarının altını çizerek ancak çevresel psikoloji çalışmalarının belli bir katmanının sağlamlasını yaptıklarını vurgulamak gerekir.

Mekan Suç İlişkisi

Suçun işlenmesinde suçun işlediği yerin mekansal niteliklerinin sorumluluğu olup olmadığı tartışmaları Pruitt-Igoe konut bloklarının yıkımından beri tartışma

konusudur. Sosyal problemler ve ekonomik farkların suçu işleyen kişi üstünde ve suçun işlediği yerle ilişkisi kaçınılmazdır. Ancak, Jane Jacobs'un da dile getirdiği gibi güvenlik sadece özel olarak kurgulanacak bir önlem değil, gündelik hayatın içinde çoğunlukla farkında olmadan uygulanan bir durumdur.³³

Bugüne kadar, mekan dizimsel analiz yöntemiyle bu konuya odaklanan dört çalışmanın sonuçları yayımlanmıştır. Bu çalışmalardan, Jones ve Fanek, Hillier ve Shu, Shu ve Huang'ın araştırma bulguları birbiriyle örtüşürken Nubani ve Wineman onlardan farklı sonuçlara varmıştır. İlk üç araştırmacı daha önce ortaya atılmış kentsel kuramları doğrularak bütünleşik alanlarda suçun diğer alanlara göre daha az olduğunu saptamışlardır. Shu ve Huang, farklı gelir seviyesine ait kişilerin oturduğu semtleri ayrıştırarak yaptıkları araştırmada suç ve mekan ilişkisini bir katman daha zenginleştirerek karşılaştırmışlardır.

Araştırmacılar, alt gelir seviyesindeki kişilerin oturduğu bir semtin eğer makro seviyede bütünleşik ise burada hırsızlık suçuna az rastlandığını; orta gelir grubunda ise mikro ölçekte bütünleşik alanlarda makro ölçeğe oranla daha az hırsızlığa rastlandığını bulmuşlardır. Ayrıca, orta gelire mensup kişilerin ikamet ettiği hem makro hem de mikro ölçekte bütünleşik alanların yalıtılmış alanlara oranla çok daha güvenli olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu araştırmanın sonucunda yüksek gelir seviyesiyle mekan dizimsel nitelikler arasında bir ilişki bulunamamıştır.³⁴

Nubani ve Wineman ise önceki araştırmalarla çelişen bir sonuca vararak yalıtılmış bölgelerde suç oranının daha az olduğunu görmüşlerdir. Bu bulguları daha önceki çalışmaların odaklandığı yerlerle karşılaştırarak farklı sonuca ulaşmalarının onların incelediği Ypsilanti'nin (Michigan) yaya hareketine bağlı olmayarak gelişen ve nerdeyse tüm gündelik ulaşımın otomobile

bağlı olarak oluşturmuş bir yer oluşuyla açıklamışlardır.³⁵

6. Mekân Dizimsel Analizin Sınırları ve Teknik Gelişmeler

Mekân dizim analizi geliştirildiği günden beri pek çok eleştiri almıştır.³⁶ Pek çoğu, yöntemin kendini geliştirip yenilemesine olanak veren bu eleştiriler, yöntemin eksiklerini temsil ortamı üzerinden açıklamışlardır. Bu eleştirileri, aşağıdaki maddeler halinde özetleyebiliriz:

- Bir planın üstüne çizilebilecek tek bir görüş aksları haritası olmadığı için her araştırmacının az da olsa farklı görüş aksları haritası çizebileceği;
- Alan kullanımına dair bilgilerin, bina yükseklikleri ve sokak genişliklerinin analizin yapıldığı sayısal ortama katılamaması;
- Yaya kaldırımı ile kent karayolunun aynı değerde olabilmesi;
- Görüş akslarının metrik uzunluklarının değerlendirilmede fark yaratmaması;
- Topografyadaki farklar nedeniyle görüş akslarının engellenebileceğinin gözardı edilmesi;
- Kentin bütününe değil de sadece bir kent bölgesine odaklanıldığında görüş aksları haritasının nasıl sınırlandırılacağına göre araştırmacının kararına bırakılmasıdır.

Bu eleştiriler bağlamında analizin hem teknik hem de kuramsal olarak çerçevesinin nasıl geliştiğini tartışmadan önce daha genel bir görüşe değinmekte fayda var. Peponis'e göre mekân dizimsel analizin açmazlarından birisi analiz bulgularının bazen çok bilindik ya da zaten hemen tahmin edilebilecek sonuçlar ortaya çıkarması, bazen de sonuçların analizin yöntem ve terminolojisine aşına olmayanlara çok karmaşık gelmesidir.³⁷ İstatistik ve matematik disiplinlerinden alınan bazı yöntemler, mimarlık disiplinine uzak olabildiği gibi, gene bu disiplinlerde mekan dizim analiz literatüründeki özgün

adlarından farklı ifade edilen terimler de karışıklığa yol açabilmektedir.

Yönteme özel eleştiriler ise, yöntemin nesnel ve kantitatif tabanına rağmen sanıldığı aksine yoruma dayalı yönlerinin daha analizin ilk aşamasında başladığıdır. Bunun nedeni, bir kentin açık alanlarından geçen görüş akslarının, sayısal ortamda bile olsa gözün kararıyla çizilmesidir. Çizgiler ne kadar ince elenip sık dokunarak çizilse de elle çizildikleri için, açık alanları birbirine bağlayan en uzun çizginin çizilebildiği kesin değildir.³⁸ Ancak görüş aksları, tüm temsil biçimleri gibi, salt soyutlama tekniği değildir; özellikle soyut olarak temsil edilen iki olgunun çakıştırılması olduğu için, bir değil, iki defa indirgemecilik tehlikesi vardır. Mekan dizimcilerin bu eleştiriye getirdikleri yanıt, tüm haritaların belli bir soyutlama düzeyinde olduğu ve kartografin eninde sonunda her şeyi temsil düzlemine aktaramayacağı yönündedir. Ancak Alasdair Turner'ın da dile getirdiği gibi, geliştirilen herhangi bir analiz modeli, temsil ortamında çalışan kişinin yorumunu en aza indirmeye özen göstermelidir.³⁹

Ancak bu problemin teknik yönü kadar sosyolojik yönü de vardır. Problemin sosyolojik yönü en çarpıcı biçimde Edward Soja tarafından dile getirilmiştir.⁴⁰ Soja'ya göre, araştırmacılar için kritik nokta, baktığımız her yerde yapı aramaya başlamamız ve kenti oluşturan, kentin parçası olan, ama kentin dışında da olabilecek olanları göz ardı etmeye başlamamızdır. Ormanları, piknik alanlarını, koruları; farklı, alternatif kamusal alanları; vaziyet planında anlamlı gelmeyen boşlukları, inceleme alanının (dolayısıyla kabul edilen mimarlık ve kent tanımlarının) dışında tutmaya başlayabiliriz.

Teknik problemlerin en doğrudan etkilediği araştırma kulvarı mekan algısı (*spatial perception*) ve mekanın kavranışına (*cognition*) bağlı yol bulma çalışmalarıdır. Mekan dizimsel analiz paradigmasına bağlı

araştırmacı grubun kendi içinden de desteklenen çalışmalar, aynı kavrayış durumlarına yol açan mekansal organizasyonların aralarında radikal fark olan sayısal değerlerle ifade edildiği savını ortaya atmaktadır.⁴¹ Hem görüş akslarını çizen kişinin yorumunu, hem de görüş akslarının analizdeki ağırlığını en aza indirmek amacını içerecek şekilde bu problemi gidermek amacıyla görüş aksları kesiştikleri ve bu kesişim nedeniyle açısı değişen her çizgi tarafından parçalara ayrıştırılarak analiz edilmektedir.⁴² Ayrıca, geliştirilen yeni yöntemin, araç trafiğini de araç hareketinin doğasına uygun analiz edeceği öngörülmektedir.⁴³

Analizin bir diğer ve belki daha önemli açmazı ise mekan sınırları arasındaki nitelik farkının uzun süre göz ardı edilmesidir. Örneğin, hareketi sınırlayan ama görsel engel yaratmayan çeperler de sağır duvarla aynı kategoride ele alınır. 2000'den sonra odaklanılan bir problem olarak mekanı sınırlayan öğelerin niteliği, özellikle coğrafya bilgi işlem (G/S) programlarıyla desteklenen yeni çalışmalarla giderilmeye çalışılmaktadır.⁴⁴ Bunlar arasında sayısal coğrafya bilgi işlem programlarını kullanarak topografik verileri sosyal ağırlıklı verilerle birleştirerek değerlendiren çalışmalar artmaktadır. Özellikle, Kubat ve diğerlerinin İstanbul topografyasını örnekleyerek yaptıkları çalışma önemlidir.⁴⁵ Bu çalışmalarda bina yükseklikleri ve alışveriş merkezlerine göre çizgilere ağırlık değerleri verilerek İstanbul tarihi yarımada analizi yapılmıştır. Araştırma üçüncü boyutu gözetmeksizin yapılan analizlerle paralellik göstermekle birlikte yerel uzmanların tarihi yarımadanın merkez değerlendirmeleriyle örtüşmemektedir. Bu bağlamda yazarlar, "İslami" kentlerin mekan dizim analizinin ağırlıklı olarak dayandığı görünürlük (*visibility*) özelliğine bağlı olmadan oluşması fikriyle açıklamaktadırlar. Kuşkusuz bu açıklama yeni bir metne ve tartışmaya yol açabilecek önemdedir.

Bir diğer alanda yapılan çalışmalar ise kullanıcılar arasında farklılık göz etmeksizin yapılan mekan kullanım sıklığı araştırmalarıyla bilgisayar analizlerinin karşılaştırılması, mekan dizimsel açıdan bütünleşik olan alanların kentliler tarafından da sık kullanıldığını ortaya çıkarmakta ve analiz sonuçlarının güvenilirliğini ispatlamaktadır. Ancak, kullanıcıları kendi içinde, kadın-erkek, çocuk-yetişkin, yerleşik kentli ve ziyaretçi(turist) gibi kategorize etmeye başladığımızda bütünleşik alanların her tür kentli tarafından aynı oranda kullanılmadığı ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, Gospodini'nin Mikonos adasındaki Chora kasabasına dair incelemesi turistlerle kasabalıların mekan dizimiyle örtüşen yoğunlukta açık alanları kullandıklarını açıklarken⁴⁶, Kubat'ın İstanbul'un Galata semtine ait incelemesi turistlerle İstanbulluların yoğunluk açısından farklı rotaları kullandıklarını ve sadece kentlilerin bütünleşik alanlarla çakışan bir yürüyüş hattını benimserken turistlerin sadece iki çekim noktası (Tünel ve Karaköy) arasında gidip geldiklerini ortaya çıkarmıştır.⁴⁷ Aynı bulgularla paralel bir başka çalışma da bu makalenin yazarı tarafından yapılmış ve Assos/Behramkale tarihi yerleşiminde Assoslularla turistlerin açık alan kullanım yoğunluklarının farklı olduğu, turistlerin çok belirgin bir biçimde tek bir rotada hareket ettiğini ortaya çıkarmıştır.⁴⁸ Ancak, Galata semtinden farklı olarak Assos'un kahve ve cami önü meydanı hem turistleri hem de yerlileri bir araya getiren ve mekân dizimsel analizde de bütünleşik olan bir açık alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Farklı sınıftan bireylere ve cinsiyet ayrımcılığına odaklanarak kentin bütünleşik alanlarını okuma denemesi mekân dizimsel analiz literatüründe görece azdır. Kamusal alanların tam anlamıyla kamuya ait olabilmesi, her kategoriden bireyin o alanı çekinmeden kullanabilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Pek çok örneklemede ise, mekan örgütlenmesine içkin hareket mantığının ve

insanların bir araya gelme potansiyelinin sosyal kodlar tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak engellendiğini görmek mümkündür. Örneğin deHolanda tarafından farklı sınıflara ait semtlerden 297 kişiyle yapılan söyleşi bulgularıyla varılan serbest zamana bağlı mekan kullanım tercihlerinde, orta sınıf olarak tanımlanan grubun mekana bağlı olmayan bir araya gelme sistemini tercih ederken, işçilerin mekana daha bağımlı olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Doğrudan mekana ulaşabilme, herhangi bir yerde bulunabilme açısından baktığımızda ise, bir Doğu Ege kasabası olan Kula'da 1970'lere kadar kadınların kasabanın en bütünleşik alanı olan çarşıya sosyal kodlar nedeniyle çıkamadıklarını görmekteyiz.⁵⁰ Mekan dizimsel analizin ortaya koyduğu potansiyel, belki de tam da bu potansiyelin içerdiği olanaklardan korkulduğu için toplumun kadın yarısına men edilmiştir.

Mekan dizimsel analizin önemli tartışma konularından biri de mikro ölçeğin sınırlarıdır. Bugüne kadar, analiz yoluyla semtleri ya da alt bölgeleri birbirinden ayırmak mümkün olmamıştır. En az üç değerinde olabilen ve mikro ölçek için kabul edilen alan çapı araştırmacıya bırakılan bir karardır; yerin kendisinden ortaya çıkan bir değer değildir. Ancak son çalışmalarda bu problemi bir nebze ortadan kaldırmak amacıyla çap-çap (*radius-radius*) analizi de eklenmiştir.⁵¹

7. Sonuç ve Tartışma

Mekân dizimsel analizin sağladığı yararlar faydacı (pragmatist) hedefleri, açıklamacı hedefleri tatmin ettiği kadar memnun etmez. Faydacı açıdan örneğin, mekan dizimsel analiz sonucunda yaya hareketinin dağılımına bağlı olarak yeni bir işlevin kentsel plandaki yeri konusunda karar vermemiz daha kolay olabilir; tasarım aşamasındaki sorunlar açısından, yaşayan mekânların oluşturulması için hareketin nasıl organize edilmesi gerektiği ya da karmaşık fiziksel çevrelerde insanların nasıl

yön bulduklarına dair çıkarsamalar yapma olanağımız artar. Ancak, kuramsal anlamda anlamacı faydası daha fazladır; mekan dizimsel analiz, fiziksel mekânın örgütlenmesi ile kültürün (hem gündelik yaşam hem de kimliğin temsili bağlamında) ilişkisini irdelemek için uygun bir altlık oluşturur.

Günümüzde kentsel açık alanların halen etkili kamu alanları olup olmadığı sorusu önemli bir sorudur. Eğer kentsel açık alanlar, kentlilerin birbirleriyle bir araya gelmek için (ya da yönetenlerle yönetilenlerin iletişim kurmak için) seçtiği mekanlar olmaktan çıktıysa, hangi tür mekanlar bu işlevleri üstüne almıştır?

Karar verme mekanizmaları, politika üretim yöntemleri (bürokratik mekanizmalar) değişmedikçe kentsel açık alanların mekan dizimsel açıdan değerlendirilmesi zaman kaybı gibi görünebilir; ancak, mekan dizimsel analizin avantajı, karar verme mekanizmalarını estetik katmanda tarafsız kalarak daha kolay etkileyebileceği yönündedir.

Mekan dizimsel analiz ayrıca, kentsel canlılaştırma (*regeneration*), soylulaştırma / seçkinleştirme (*gentrification*), ya da dönüşüm (*transformation*) kavramlarıyla tariflenen tasarımlara bir alt yapı / analiz tahtası sunabilir. Sadece ne yapılması gerektiğiyle değil; problem olarak görülenlerin de bir daha gözden geçirilmesi bağlamında mekan dizimsel analizin yarar sağlayacağı muhakkaktır. Özellikle 21.yy.ın başında İstanbul için planlanan pek çok değişiklik: Galataport, Maslak kuleleri, Haydarpaşa Gar bölgesi, Kartal ve Küçükçekmece kentsel dönüşüm projeleri, farklı ölçeklerin birbirleriyle ilişkilerinin analiz edilmesine imkân veren mekân dizimi analiziyle de irdelenmelidir.

Özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinin mimari ve kentsel panoramasını inceleyen çalışmaların pek çoğunun politik ve

yönetimsel söylem ve edimlerin betimlenmesi ve eleştirisi olduklarını görmekteyiz. Kuşkusuz çok gerekli olan bu çalışmaların kent ve mimarinin fiziksel düzlemine değinmekten çekinmeyen incelemelerle desteklenmesi gerekmektedir. Problemler, mimar ya da kent plancısının sorumluluk alanına geldiği andan itibaren karşılaşılan sınırlılığın sosyal olgularla fiziksel düzlemin ilişkilendirilememesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, mekanın / yerin / kentin fiziksel olandan kalkınarak okunmaya başlanması sorumluluk alınan düzlemlerle hesaplaşmaktan kopulmaması açısından önemlidir. Kenti iyi okumak, iyi bir başlangıç yapmaktır.

Referanslar

¹ Aldo Rossi, *The Architecture of the City*, Boston: The MIT Press, 1982; Françoise Choay, "Şehircilik ve Göstergibilim" *Mimarlık*, sayı: 11-12, 1982; Mario Gandelsonas, *The Urban Text*, Boston: The MIT Press, 1991; Spiro Kostof, *The City Shaped: urban patterns and meanings through history*. Boston: Little, Brown and Co., 1991; Spiro Kostof, *The City Assembled: the elements of urban form through history*, Boston: Little, Brown and Co., 1992.

² Saskia Sassen, *The Global City: New York, London, Tokyo, New Jersey*: Princeton University Press, 2001, Robbie B. H. Goh, Brenda S. A. Yeoh, *Theorizing The Southeast Asian City As Text: Urban Landscapes, Cultural Documents, And Interpretative Experiences*, World Scientific Pub. 2003.

³ Bu çalışmaların en ilgi çekici örnekleri, Rem Koolhaas'ın başı çektiği araştırma gruplarının yayınlarında bulunabilir. Rem Koolhaas ed., *Mutations*, Barselona: Actar, 2001 ve Rem Koolhaas, Bruce Mau, *SMLXL*, Monacelli Press, 1997.

⁴ Conzen, M. R. G. "The use of Town Plans in the Study of Urban History." In *The Study of Urban History*, ed., H. J. Dyos. New York: St. Martin's Press; 1968; Caniggia, Gianfranco and Gian Luigi Maffei. *Architectural Composition and Building Typology, Interpreting Basic Building*. Firenze: Alinea Editrice, 2001; Anne Vernez-Moudon, *Built for Change: Neighborhood Architecture in San Francisco*, Boston: The MIT Press, 1986.

Tipomorfoloji çalışmalarına Tanzimat ve Cumhuriyet döneminde imar planı ve mülkiyet değişiminin kent

dokusundaki izlerinin arayan çalışmalara örnek olarak ise Pinon, Pierre. "Anadolu ve Balkanlardaki Yerleşim Dokusu Uzerine Bir Tipoloji Denemesi" (An Essay on the Typology of Settlement Patterns of Ottoman Cities in Anatolia and the Balkans). in *Osmanlı Mimarlığının Yedi Yüzyılı 'Uluslarustu Bir Miras.'* eds., Nur Akin, Afife Batur, and Selcuk Batur, 166-79. Istanbul: YEM, 1999; Pierre Pinon ve Stefanos Yerasimos, "Relevés Apres Incendie et Plans D'Assurances: Les Precurseurs du Cadastre Stambouliote" *Environmental Design, Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, no 13-14, 1993.

⁵ Bu tür coğrafi çalışmaların en başat örnekleri olarak Edward Soja, *Postmodern Geographies*, Londra:Verso, 1989,190-249; Alan Pred, Richard. *Lost Words and Lost Worlds: Modernity and the Language of Everyday Life in Late Nineteenth-Century Stockholm*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990; Saskie Sassen, *The Global City: New York London Tokyo*. Princeton: Princeton University Press, 1991. New ed., 2001; Murat Güvenç-Oğuz Işık, "İstanbul'u okumak: Statü-konut mülkiyeti farklılaşmasına ilişkin bir çözümleme denemesi" *Toplum ve Bilim*, sayı 71, 1996.

⁶ Bazı mekan dizimsel analiz kullanılarak yapılmış Türkçe lisansüstü çalışmalarından örnek vermek gerekirse: Özlem Özer, "Yaya hareketleri ve Mekan ilişkisi: İstanbul-Galata Bölgesi Örneği," yayımlanmamış y.l. tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens., 2006. Asuman Dağ, "Mekansal Dizim ve Görünür Alanın Mimari Mekan Algısına Etkisi" yayımlanmamış y.l. tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens., 2005. Fırat Sarı, "Şehirsel Mekanda Biçim ve İşlev ilişkileri: İzmir Liman Bölgesi..." yayımlanmamış y.l. tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens., 2003. Mehmet Topçu, "Şehir Morfolojisi Üstüne bir Çalışma: Konya ve Antakya..." yayımlanmamış y.l. tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens., 2003

⁷ Bill Hillier ve Jullianne Hanson, *The Social Logic of Space*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

⁸ Henri Lefebvre, *The Production of Space*. Cambridge: Blackwell, 1995.

⁹ Kim Dovey, *Framing Places Mediating Power in Built Form*. New York: Routledge, 1999.

¹⁰ Mahmut Mutman, "Üretilen Mekan, Yok olan Mekan" *Toplum ve Bilim*, 64-65/Kış 1994, 181-196.

¹¹ Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

¹² Bill Hillier, "The Hidden Geometry of Deformed Grids: or why the space syntax works, when it looks like it should not" *Environment and Planning: Planning and Design*, vol.26, 1999, 169-191.

¹³ Bill Hillier, *Space is the Machine*. Londra: Cambridge University Press, 1996, 215-239

¹⁴ Kamusal alanı mekan üstünden bu bağlamda okuyan eserlere örnek olarak: Hannah Arendt *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim yay. 1994; Richard Sennet, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, İstanbul: Ayrintı Yay., 1996

¹⁵ John Peponis, "Interacting Questions and Descriptions" *Proceedings 3rd International Space Syntax Symposium*, Atlanta; 2001.

¹⁶ Adrian Forty, *Words and Buildings*, New York: Thames & Hudson, 2000; 114.

¹⁷ Colin Rowe ve Fred Koetter, *Collage City* Boston: The MIT Pres, 1978. Şekil-zemin ilişkisi özellikle alan-yoğunluk ilişkisini anlatmak üzere kullanılır.

¹⁸ Literatürde her iki terimde birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılır. Atlanta merkezli araştırmacılar çoğunlukla *lines of sight* terimini kullanırken, Londra merkezli araştırmacılar *axial lines* terimini kullanır.

¹⁹ Çizgilerin analizi bilgisayar ortamında yapılmaktadır. Mac işletim sisteminde *Axman*, Windows işletim sisteminde ise *Spatialist* adlı programlar analiz için çizgiler arası hiyerarşik sırayı hesaplamaktadır.

²⁰ John Peponis, "Interacting Questions and Descriptions".

²¹ *Integration* sözcüğünün bugüne kadar farklı Türkçe karşılıkları olmuştur: entegrasyon, tümleşiklik ya da kaynaşıklık. Kanımızca, bu terimlerden ziyade bütünleşik sözcüğü mekan dizim kuramıyla da örtüşen anlamıyla daha uygundur.

²² Bu, çizilmiş olan her aks için bilgisayar ortamında tek tek yapılır.

²³ Bill Hillier, "The Architectures of Seeing and Going..." *Proceedings 4th International Space Syntax Symposium*, Londra; 2003.

²⁴ Kevin Lynch, *The Image of the City*. Boston: The MIT Press, 1960.

²⁵ Bill Hillier, "Cities as Movement Economies" *Space is the Machine*, 1995; Bill Hillier, "The Hidden

Geometry of the Deformed Grid" *Environment Planning B: Planning and Design*, 26, 1999, 169-191; Bill Hillier, "A Theory of the City as Object" *Proceedings of the 3rd International Space Syntax Symposium*, Atlanta, 2001.

²⁶ Bill Hillier, "The Knowledge that Shapes the City, the human city beneath the social city" *Proceedings of the 4th International Space Syntax Symposium*, Londra; 2003.

²⁷ John Peponis v.d., "Regularity and Change in Urban Space" *Ekistics* 334-35, 1989, 4-16

²⁸ John Peponis v.d., "The Spatial Core of Urban Culture" *Ekistics* 334-35, 1989, 43-55.

²⁹ John Peponis v.d., "Regularity and Change in Urban Space"

³⁰ Ruth Conroy Dalton, "The Secret is to Follow Your Nose, Route Path Selection and Angularity" *Proceedings of the 3rd International Space Syntax Symposium*, Atlanta, 2001.

³¹ Ruth Conroy, "Spatial Navigation in Immersed Virtual Environments" yayımlanmamış doktora tezi, Londra: University College London, 2001.

³² Young Ook Kim, "The Role of Spatial Configuration in Spatial Cognition" *Proceedings of the 3rd International Space Syntax Symposium*, Atlanta, 2001.

³³ Jane Jacobs, *Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books, 1961.

³⁴ S. Shu ve J. Huang, "Spatial Configuration and Vulnerability of Residential Burglary: a case study of a city in Taiwan" *Proceedings of the 4th International Space Syntax Symposium*, Londra; 2003.

³⁵ Linda Nubani ve Jean Wineman, "The Role Of Space Syntax in Identifying the Relationship Between Space and Crime" *Proceedings of the 5th International Space Syntax Symposium*, Hollanda; 2005.

³⁶ (Bina ölçeğindeki araştırmalar üstüne yapılan eleştiriler dışarda tutulmuştur.) Carlo Ratti, "Space Syntax: some inconsistencies" *Environment and Planning B: Planning and Design*, 2004, vol. 31, 487-499.

³⁷ John Peponis, *Proceedings of the 3rd International Space Syntax Symposium*, Atlanta, 2001.

³⁸ Michael Batty, "The Automatic Definition and Generation of Axial Lines and Axial Maps", *Environment and Planning B: Planning and Design*, vol. 31, 2004; 615-640.

³⁹ Alasdair Turner, "Could a Road-centre Line Be an Axial Line in Disguise?" *Proceedings of the 5th International Space Syntax Symposium*, Hollanda; 2005.

⁴⁰ Edward Soja, "In Different Spaces, Interpreting the Social Organization of Societies" *Proceedings of the 3rd International Space Syntax Symposium*, Atlanta, 2001.

⁴¹ Nick Dalton, John Peponis, Ruth Conroy-Dalton, "To tame a TIGER one has to know its nature: Extending weighted angular integration analysis to the description of GIS road-centerline data for large scale urban analysis" *Proceedings of the 4th International Space Syntax Symposium*, Londra; 2003;

⁴² Alasdair Turner, "Angular Analysis" *Proceedings of the 3rd International Space Syntax Symposium*, Atlanta, 2001; Bill Hillier ve Shinichi Iida, "Network Effects and Psychological Effects: a Theory of Urban Movement" *Proceedings of the 5th International Space Syntax Symposium*, Hollanda; 2005.

⁴³ Alasdair Turner, "Could a Road-centre Line Be an Axial Line in Disguise?" *Proceedings of the 5th International Space Syntax Symposium*, Hollanda; 2005.

⁴⁴ Carlo Ratti, "The Lineage of the Line: Space Syntax Parameters from the Analysis of Urban DEMs" *Environment and Planning B: Planning and Design*, 2005, vol. 32, 547-566.

⁴⁵ Sema Kubat v.d. "A 3-D Analysis of the Street Network in Istanbul: an extension of Space Syntax using GIS" *Islamic Area Studies with GIS- new horizons in Islamic studies* Okabe Atsuyuki ed. Routledge, New York, 2004; 207-221. Yasushi Asami v.d. "Introducing the Third Dimension on Space Syntax: Application on Historical Istanbul" *Proceedings of the 4th International Space Syntax Symposium*, Londra; 2003.

⁴⁶ Gökhan Ülken, Erincik Edgü, "Social Dynamics of Urban Transformation" *Proceedings of the 5th International Space Syntax Symposium*, Hollanda; 2005. içinde.

⁴⁷ Sema Kubat v.d., "Movement Activity and Strategic Study for Istanbul's Historical Galata

District". *Proceedings of the 5th International Space Syntax Symposium*, Hollanda; 2005.

⁴⁸ Ela Çil, Exploring the Spatial Structure of Assos/Behramkale, an Assesment of Two Analytical Methods" yayımlanmamış araştırma raporu, Ann Arbor: Doctoral Program in Architecture, 2001.

⁴⁹ Frederico de Holanda, "Class Footprints in the Landscape" *Proceedings of the 2nd International Space Syntax Symposium*, Brazilya; 1999.

⁵⁰ Ela Çil, "Exploring the Construction of the Identities of Kula, A Place in Aegean Anatolia" yayımlanmamış doktora tezi. Ann Arbor: University of Michigan; 2005.

⁵¹ Bill Hillier, *Space is the Machine*.